

verwetenschappelijking van de bijbelwetenschappen voortschrijdt, wordt de lezer in dit artikel letterlijk met steeds meer vraagtekens geconfronteerd, culminerend in de vragen: 'De Schrift is een bundel heel uiteenlopende menselijke geschriften zonder meer geworden; zo goed als Jezus een mens zonder meer en het christendom een religie zonder meer blijkt te zijn. Goede raad is duur. Waar vinden we een nieuw uitgangspunt? Religieuze ervaring? Is die dan zo eenduidig? De traditie? Maar je daarop beroepen is toch net zo willekeurig als een beroep op de bijbel zelf? En trouwens: verwijst de traditie niet zelf voortdurend naar die bijbel? Zijn we met elkaar niet in een grote impasse terechtgekomen?' (Van Egmond, p. 175). Hier ligt een serieus probleem: de bijbelvakken zijn tot begin jaren zestig 'dogmatisch' beoefend, en de dogmatiek, zo blijkt ook uit Van Egmonds artikel, concentreerde zich vooral op een verdere uitwerking van deze dogmatische Schriftuitleg. Sinds de verwetenschappelijking (en daarmee 'ontkerkelijking') van de bijbelwetenschappen is het aan de dogmatiek om de gereformeerde theologie 'hoog te houden'. Afgaande op het artikel van Van Egmond heeft zij haar weg daarin nog niet gevonden. Het probleem zelf wordt in verschillende artikelen gesignaleerd in de vorm van een vraag naar de continuïteit van de gereformeerde identiteit in de theologiebeoefening. Mijns inziens ligt de vraag dieper, en wordt zij door Van Egmond vragenderwijs het dichtst benaderd: wat is nog 'theo-logiein', als gelovige nadenken over God, in de gereformeerde theologie?

Ten tweede: intrigerend in de gereformeerde theologiebeoefening is dat daarin niet alléén de antithetische geslotenheid de scepter heeft gezwaaid. De vakgebieden die uit hun aard de confrontatie met de 'buitenwereld' moesten aangaan (oecumenische theologie en zendingstheologie) konden steunen op de gereformeerde 'gemeene gratie'-leer die, aldus Brinkman, het fundament legde voor 'een typisch gereformeerde, brede, cultureel-maatschappelijke belangstelling' (p. 237). De hierop gebaseerde pluriformiteitsleer, die Kuyper al verdedigde, wordt door Brinkman in een boeiende analyse gevolgd tot ver in de jaren tachtig van de twintigste eeuw. Ook Kuypers antithetische kijk op de religie van niet-christenen werd ten diepste 'verzacht' door zijn leer van de *sensus divinitatis*, de natuurlijke gevoeligheid van de heiden voor God (Holtrop, p. 256-257).

In zijn Epiloog tracht Stoker elementen van continuïteit en discontinuïteit te destilleren. Dat de dis-

continuïteit overheerst moge duidelijk zijn. Verschillende malen wordt een crisis in de theologische traditie gesignaleerd. De continuïteit wordt, aldus ook Stoker, het meest verdedigd door Veenhof: 'alle gereformeerden – hoe verschillend van kleur ook – willen een *mondig geloof*' (p. 57, 327, curs. van mij). Het is de nooit opgeloste spanning tussen geloof en rede die als een rode draad door deze zeer lezenswaardige bundel loopt.

G.A. Wumkes, *Het Friese Réveil in portretten*. De Groot Goudriaan. Kampen 1998. Tweede druk, gebonden uitgave, ill. 224 blz. ISBN 90 6140 356. f 39,90

– J.D.Th. Wassenaar

In 1911 verscheen *It Fryske Réveil yn portretten* van Dr. G.A. Wumkes. Op 28 mei 1994 werd de Nederlandse vertaling gepresenteerd in de St. Gertrudiskerk van Workum, destijds een van de centra van het Friese Réveil. Het oorspronkelijk boek van Wumkes heeft lange tijd op een herdruk moeten wachten, meer dan 25 jaar (1938). Dat geldt niet voor de Nederlandse vertaling. Enkele maanden nadat die van de persen gerold was, moesten de boekhandelaars 'uitverkocht' melden. Maar: inmiddels is de tweede druk van de Nederlandstalige versie beschikbaar.

Het Friese Réveil is een variant van de geestelijke stroming die in de negentiende eeuw veel invloed gehad heeft op het geloofs- en kerkelijk leven in West-Europa, niet in het minst in Nederland. Het Friese Réveil heeft eigen kenmerken. Was het Hollandse vooral een beweging van aanzienlijken, in Friesland leefde het meer onder het volk. Een ander aspect is de kerkelijke betrokkenheid van veel vertegenwoordigers van het Friese Réveil: zij sloten zich niet in de kring van vrome gelijkgezinden op, zoals dat elders vaak het geval was.

Wie Wumkes' boek leest, komt onder de indruk van het geloofsvertrouwen en de kerkelijke trouw van de mensen van het Friese Réveil. In die zin is het een stichtend boek en hier en daar heeft het hagiografische trekken. Het Friese Réveil in portretten leest als een roman, want Wumkes was een geboren verteller.